

PAPER DETAILS

TITLE: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MERSİN'DE BELEDİYESİLİK FAALİYETLERİ

AUTHORS: Seyhmus BİNGÜL

PAGES: 349-372

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1010669>

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MERSİN'DE BELEDİYESİCİLİK FAALİYETLERİ*

MUNICIPAL WORK WITHIN MERSİN IN THE PERIOD OF ABDULHAMID II

Şeyhmus BİNGÜL**

Makale Bilgisi

Başvuru: 03.12.2019
Kabul: 04.01.2020

Article Info

Received: December 03, 2019
Accepted: January 04, 2020

Özet

Osmanlı taşrasında yaygınlaştırılan belediye dairelerinin en hızlı gelişim dönemi II. Abdülhamid saltanatına denk gelmektedir. Daha çok liman ve ticaret kentlerinde görünür olan bu kurum, yol yapımı, temizlik, sağlık, alışveriş denetimi ve daha birçok alanda hizmet vermiştir.

19. yüzyılda giderek büyüyen Mersin, belediyecilik faaliyetlerine etkili bir şekilde ihtiyaç duyulan yerler arasındaydı. Zira kent ana ticari merkezlerden biriydi. Bu ise hem yerli halkın hem de yabancıların buradaki ihtiyaçlarının düzenli bir şekilde karşılanmasını gerektirmekteydi. Bu ihtiyaçların başını ise şehir planlaması ve sıhhi işler almaktaydı. Fakat dönemin mali buhranları, her tarafta olduğu gibi Mersin'de de birçok ihtiyacın karşılanmasında büyük zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmada 19. yüzyıl boyunca idari taksimatı sürekli değişen Mersin ve çevresindeki beledi hizmetlerin türü ve bu hizmetlerin ne derece yerine getirebildiği tetkik edilmiştir. Bu vesileyle Osmanlı modern belediyeciliğinin Mersin temsiliyeti incelenmiştir. Çalışmada Osmanlı arşiv vesikaları başta olmak üzere dönemin salnameleri ve çeşitli kaynaklarından istifade edilmiştir. Böylece benzer çalışmalarla

* Bu makale 7-8 Kasım 2019'da I. Ulusal Mersin Tarihi Kent Sempozyumu'nda sunulan "II. Abdülhamid Döneminde Mersin ve Çevresinde Belediyecilik Faaliyetleri" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
s.bingul@alparslan.edu.tr

karşılaştırma imkânı sağlandığında Mersin'in diğer taşra bölgeleriyle olan benzerlik ve farklılıkları da ortaya çıkarılmış olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Belediyecilik, II. Abdülhamid, Sağlık

Abstract

The rapid development of municipalities was in the period of Abdulhamid II. The municipalities focused on the services in road construction, cleaning, health, control of trade and many other areas.

Mersin was one of the places which needed municipality work 19th century. Because it was one of the trade centers of that period. This was causing the need to meet the needs of the local people and the foreigners regularly. One of these needs were city planning and health issues. However, financial problems in that period caused the difficulties in meeting the demands in Mersin, similar to the other cities.

In this study, the focus will be on investigating the municipal work in Mersin and around, whose administrators constantly changed in 19th century. As a result, modern Ottoman municipal work will be analyzed through the sample of Mersin. This study will be on Ottoman archive documents and many other documents of that period. As a result, it will be possible to compare with other studies on that period, which will help to compare Mersin with the other rural areas in terms of their similarities and differences.

Key words: Mersin, Municipal work, Abdulhamid II, Health

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin birçok alanda ıslahatlara giriştiği dönem olması itibariyle modern hukuk devletine geçiş sürecinin mühim aşamalarından birini teşkil eder. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yarattığı atmosfer çerçevesinde 1876'da anayasal düzene geçilmiştir. Her ne kadar anayasal rejim kısa bir süre sonra akamete uğrasa da zikredilen ve bunları takip eden gelişmeler, kanun çıkarma ve bu kanunları yürürlüğe koyma pratiği açısından temel örnekler teşkil etmiştir.

Klasik dönemde şehrin emniyet ve asayişinin sağlanmasının yanı sıra belediye hizmetlerinden de sorumlu olan müessese kadılık idi. Örneğin, kadılar alışverişte uygulanan narh işlerine dair hususları sicillere geçirmektedir.¹ İslam kentlerinde belediye hizmetlerini yerine getiren bir diğer kurum ise çeşitli köy ve şehirlerin kurulması veya yeniden teşkilatlandırılmasında büyük rol oynayan vakıflardır. Bu hizmetlerin başında

¹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi, 2010, s. 11.

ise şehirlerin su ihtiyacının karşılanması gelmekteydi.² Fakat Tanzimat dönemi uygulamalarına kadar geçen sürede vakıf ve kadılar aracılığıyla yürütülen belediye hizmetleri zamanla farklı kurumlara devredilmeyi gerektirmiştir. Kadıların görev ve yetkilerinin azaltılması Tanzimat döneminde kurulan meclislerin işleyişine yüklenen rollerle yakından ilgiliydi. 1840’ta kurulan Muhassıllık Meclislerinin idaresinde olduğu gibi başkanlıklar dünyevi-dini otorite olan kadılardan alınarak dinsel otoriteden arındırılmış bir idare mekanizması kurulmak istenmiştir. Böylece merkezi otorite taşrada ahalinin Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan halkın dini reisleri ve kocabaşları aracılığıyla idarede söz sahibi olmalarını sağlamaya çalışmıştır.³ Diğer birçok kurumda olduğu gibi kadılık müessesesinde de çöküntünün yaşanması bu dönüşüm sürecini hızlandırıcı etkiye sahip olmuştur.⁴

İstanbul’un Kırım Harbi esnasında askeri ve diplomatik yabancı memur misafirliğine ev sahipliği yapması ile ahalinin genel ihtiyaçları 1854’te Osmanlı’daki ilk modern belediyenin kurulmasına vesile olmuştur. Beyoğlu-Galata belediye dairesiyle özdeşleşen İstanbul Şehremaneti, Paris usulünün buradaki uygulanmış haliydi.⁵ Taşrada ise belediyelerin kurulması 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile gündeme gelmiş ve nizamnamenin 1867’de yaygınlaştırılmasıyla Osmanlı vilayetlerinde belediye dairelerinin arttırılması yoluna gidilmiştir.⁶ Bu hususta Mithat Paşa’nın Tuna Vilayetindeki idareciliği büyük oranda belirleyici olmuştur.⁷ Üstelik Mithat Paşa belediyenin yanı sıra birçok idari kurumun modernize edilmesine yaklaşık dört yıllık bir sürede imza atmıştı.⁸ Bu pratik daha sonra bütün Osmanlı vilayet modernizasyonuna asıl ilham kaynağını teşkil etmiştir.

19. yüzyılın siyasi, askeri ve ekonomik çıkmazları belediyecilik hususunda taşrada son derece etkili bir şekilde hissedilmiştir. Sözgelimi belediyeler daha çok liman ve ticaretle özdeşleşmiş kentlerde kurulmuştur. İç ve hudut bölgelerinde ise asayişsizliğin de tetiklediği sistematik olmayan tarım ve ticaret hayatı belediye dairelerinin daha geç kurulmasına,

² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDV İA*, Cilt:42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 482-483.

³ Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 124.

⁴ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 38, 2005, s. 31-53.

⁵ Ali Akyıldız, “Şehremini”, *TDV İA*, Cilt: 38, 2010, s. 460.

⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 139-163.

⁷ Bekir Koç, “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç*, Sayı: 18, 2004, s. 407-415.

⁸ Bekir Koç, “Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa”, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol:2, No:4, 2017, s. 67-68.

kurulanlarının da beledi hizmetleri yerine getirmede yetersiz kalmalarına sebep olmuştur. Belediyelerin asıl kurumsallaşma dönemi ile bürokratik yazışmalara yoğun bir şekilde yansması ise II. Abdülhamid devrine denk gelmektedir. Bu dönemde belediyeçilikle ilgili bir dizi kanun çıkarılmıştır. 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 112. maddesi doğrudan belediyelerle ilgiliydi. Meclis-i Mebusân'ın da ilk çıkardığı kanunların arasında belediyelere dair hususlar mevcuttu.⁹

I. Meşrutiyet döneminde İstanbul ile ülkedeki diğer tüm vilayetlerin tabi olduğu iki ayrı kanun çıkarılmıştır. 1877'de çıkarılan Dersaadet Belediye Kanunu'yla İstanbul yirmi belediye dairesine ayrılmış ve bu dairelerin sınırları kesin hatlarla belirlenerek her daireye bir isim verilmiştir.¹⁰ Taşrada daha önce vilayet nizamnameleriyle belirlenen belediyeçiliğe dair işleyişler ise 1877'de tüm belediyelerin tabi olduğu kanun düzenlenmesiyle daha sistematik bir hal almıştır. Vilayat Belediye Kanunu'na göre tüm şehir ve kasabalarda belediye dairelerinin kurulması öngörülmüştü. Daha önce sokak, lağım, kaldırım ve su kanalları inşası, sokak aydınlatması, tartı ve ölçü kontrolü, çarşı-pazar denetimi gibi işlerden sorumlu tutulan belediyeler, yeni kanunda bunların yanı sıra halka açık lokanta, tiyatro, gazino, kahvehane gibi mekânlar ve şehir içi ulaşım araçlarının denetimi, emlak ve nüfus kaydı, doğum ve ölüm işleri ile fakir ve muhtaçlara yardım gibi geniş sorumluluklara tabi tutulmuştur.¹¹ Belediyelerin bu dönemde en çok muhatap olduğu hizmet alanı ise belediye tabipleri aracılığıyla halk sağlığının korunması ve sıhhi tedbirlerin alınmasına dairdi. Zira 1861'de çıkarılan bir nizamnameyle her belediye dairesinde bir tabip bulundurulması zorunlu tutulmuştu. Özellikle salgın hastalıkların önlenmesi ve yardıma muhtaç ahalinin istifadesi için bu uygulama son derece gerekliydi.¹² Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde ise gerekli finansman belediyelerin çeşitli gelirlerden elde ettiği vergilerden karşılanırdı. Kanunlar, devlete ait bazı vergiler ile padişah emriyle konulması muhtemel vergileri belediyelere ayırmıştır. Bunun dışında para cezaları,

⁹ Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Haz.: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 139-140.

¹⁰ Nurgül Bozkurt, "İbrahim Hakkı (Paşa)'nın 1877 Tarihli Dersa'adet Belediye Kanunu'na Dair Lâyihası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2007, s. 23-24.

¹¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 582-587. Belediyelerin görev tanımları ve bu hususlarda çıkarılan kanunlara dair detaylı bilgi için ayrıca bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Yayına Yönetmeni: Cengiz Özdemir, Cilt:1-4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995; Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeçiliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

¹² Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, Sayı: 15, 2004, s. 185-207.

duhuliye, şerefiye, mal ve eşyaların tartım ve ölçümünden elde edilen kantar, kile, hayvan alım-satım ve kesiminden elde edilen vergiler de belediyelere tahsis edilmişti.¹³ Dolayısıyla belediyelerin gelir kalemlerini bölgelerin iktisadi niteliği belirlemekteydi.

Osmanlı’da ilk modern belediyenin kurulduğu 1854’ten itibaren hem İstanbul hem de taşra için çeşitli dönemlerde kanunlar çıkarılarak beledi hizmetleri ve gelirlerinin düzenlenmesine çaba sarf edilmiştir. Fakat belediyelerin görev tanımı her ne kadar geniş olsa da belediyesi bulunan idari birimlerin sosyo-ekonomik, siyasal ve coğrafik şartları verilen hizmetlerin rengini belirlemiştir. Sözgelimi tarım ve hayvancılığın baskın olduğu Osmanlı toplumunda belediye gelirlerinin çoğunluğu da bu alanlardan elde edilmiştir. Mersin gibi liman ve ticaret kentlerinde ise hususi özelliklerden dolayı kısmen farklı gelir çeşitliliği tezahür etmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle Mersin Belediyesi’nin statüsü ve hizmetleri incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan arşiv taramasından elde edilen belgelerin bir örnekleme oluşturulmuş ve salnameler ile mevcut literatürün de takviyesiyle 19. yüzyılın modern Osmanlı kent olgusu, Mersin özelinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu maksatla öncelikle Mersin’in 19. yüzyıldaki genel profili çizilmiş ardından da buradaki belediyecilik faaliyetleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Böylece “İslahat Devri” olarak da bilinen bu yüzyılın değişim sürecinde Mersin’in dönemseldir karşılaştırmasının yapılmasına imkân tanınmıştır.

Değişim Sürecinde Mersin ve Belediyeciliğin Kuruluş Aşaması

Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Mersin, Osmanlı döneminde Türkmenlerin mesken tuttuğu küçük yerleşim yerlerinden biriydi. Mersin’in kent olarak ön plana çıkması 19. yüzyıla denk gelmektedir. Bu döneme kadar Tarsus’a bağlı ehemmiyetsiz bir köy niteliğinde olan Mersin, 1830’lardan itibaren buradaki iskeleden ötürü giderek önem kazanmaya başlamıştır. Bunda civar bölgelerdeki iskelelerin arazi ve coğrafi koşullardan dolayı zamanla kullanılamaz hale gelmesinin de etkisi vardır. Adana merkezli tarımsal üretimin artmasına paralel şekilde de Mersin’deki liman faaliyetleri gün geçtikte gelişmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Mersin ana liman kentlerinden biri haline gelmiştir.¹⁴ Bölgedeki söz konusu üretim ve kontrol merkezlerinin değişim süreci aynı zamanda kapitalist ekonominin Osmanlı

¹³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri...*, s. 186-190.

¹⁴ Metin Tuncel, “Mersin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara, 2004, s. 212-215.

coğrafyasında yayılma döneminin etkileriyle de ilgilidir.¹⁵ Yayılmacı kapitalizm üretim ilişkileri, ticaret, yaşam tarzı ve kentsel mekândaki değişimleri tetikleyerek 19. yüzyılda Akdeniz'in doğusunda yapısal bir dönüşüm sağlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde belirleyici unsurlardan biri Avrupa kentlerinin model alınmasıyla yabancı uzmanların görüşüne başvurulmasıdır.¹⁶

Mersin'in ticari özelliğinin giderek ön plana çıkması buradaki kentleşmenin içeriğini pozitif yönde etkilemiştir. Bu yüzden Mersin, modern belediyeçiliğin ilk merkezlerinden birini temsil etmiştir. Modern belediyelerin liman kentlerinde yoğunlaşmasını artan ticari faaliyetlerin etkisiyle çok sayıda yerli ve yabancı tüccarın buralarda ticarethaneler, depolar, sigorta şirketleri ve ürün işleme binaları kurmaları tetiklemiştir. Bu özellikler itibariyle İstanbul'dan sonra en büyük ihracat limanı olan İzmir 1868 yılı itibariyle belediyeçiliğin ilk kurulduğu kentlerdendi. Benzer şekilde Selanik ve Beyrut da liman ve ticaret özellikleri itibariyle aynı role sahip kentlerdi.¹⁷

1864'e kadar Tarsus'un bir nahiyesi olan Mersin, bu dönemde kazaya dönüştürülerek Adana'ya, 1869'da ise Adana sancağına tabi Halep vilayetine bağlanmıştır. Bir süre kaza statüsünde idare edilen Mersin daha sonra kent merkezini oluşturan Mersin kazası ile Tarsus kazasından müteşekkil bir sancağa dönüştürülmüştür.¹⁸ Günümüzde İçel olarak adlandırılan bölge ise ayrıca müstakil bir sancak statüsündeydi. Osmanlı idarecileri Mersin'in sancağa dönüştürülmesini "*Mevkiinin oluşturduğu nezaket ve ehemmiyete binaen (H.1305) M. 1887-1888 senesinde Tarsus kazasının buraya eklenmesiyle Mersin sancak yapılmıştır*" sözleriyle açıklamıştır.¹⁹ Mevkiinin hassasiyeti ise buranın ticaret ve liman kenti olmasından kaynaklanmaktaydı.

1870'li yıllarda Mersin kazası Gökçeli, Elvanlı ve Kalınlı isimlerinden oluşan üç nahiyeden müteşekkildi. Merkez kaza dâhilindeki Gökçeli nahiyesi 750 hane, Elvanlı nahiyesi 281 hane ve Kalkanlı nahiyesi ise 198 haneden meydana gelmekteydi. Mersin'in toplamında ise 8.061 nüfus ve 1462 hane bulunmaktaydı. 1840'a kadar Mersin kasabası büyük çoğunlukla boş ve ormanlık bir alan halindeydi. Yaklaşık olarak bu dönemde yerleşime açılmaya

¹⁵ Songül Ulutaş, "Kapitalistleşme Sürecinde Çukurova Bölgesinde Yaşanan Ticari Merkez Kaymalar (19. Yy)", *History Studies: International Journal of History*, 4/2, 2012, s. 351.

¹⁶ Tülin Selvi Ünlü; Emel Göksu, "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Doğu Akdeniz Liman Kentlerinde Kentsel Mekân: Patras, Volos ve Mersin Üzerinden Bir İnceleme", *Meltem-İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, No: 2, 2017, s. 26-27.

¹⁷ Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", s. 143-144.

¹⁸ Abdullah Poş, "Osmanlı Döneminde Tarsus (1516-1923)", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, 2005, s. 261-262.

¹⁹ Adana Vilayet Salnamesi, 1900, s. 174.

başlamıştır. Gemi ve kayıkların buraya uğramasıyla da giderek gelişmiş ve imar edilmiştir. Buradaki ormanlık alan mersin ağaçlarından ibaret olduğundan buraya Mersin ismi verilmiştir.²⁰

Deniz kenarındaki avantajlı konumundan dolayı Anadolu tarafına gidip gelen eşyaların büyük bir çoğunluğu Mersin’den ithal ve ihraç edilmekteydi. Mersin limanı aynı zamanda siyasal çalkantılara sebebiyet verecek derecede silah ve istihbarî evrak kaçakçılığının da merkezlerinden biri olmuştur.²¹ İçel yolu üzerinde bulunan Mersin, 1900 yılı itibariyle Tarsus’a altı ve Adana’ya on beş saat mesafedeydi.²² Verimli arazilere sahip olan Mersin’de birçok ürün ekilebilmekteydi. Mersin çarşısı da oldukça düzenli olup ticari faaliyetlerde kullanılmaktaydı. Mersin’de bir rakı, bir de çırçır fabrikası mevcuttu. Kasabada bir cami, bir medrese, iki mektep ile sair mabetler ve iki han, bir hamam, 170 dükkân, 60 mağaza, 34 kahve, altı meyhane ve bir de hükümet konağı vardı.²³ 1900 yılına gelindiğinde ise mağaza ve dükkân sayısının yanı sıra sosyal ve kültürel mekânlarda da artış yaşanmıştır. Örneğin 1900’de burada iki gazino, 14 meyhane, 5 lokanta ve 4 adet de otel hizmet vermekteydi.²⁴ Bu artışın sebebi Mersin’in yerli ve yabancı tüccar için başlıca cazibe merkezi haline gelmesiydi. Şüphesiz bu yapıların artması kentin çehresini ve beledi hizmetleri de etkilemiştir. Nitekim bu artış sonraki dönemlerde de süreklilik arz etmiştir. Bu minvalde Mersin’de bankacılık, bankerlik ve sigortacılık gibi ticari etkinliklerin yanı sıra avukatlık, ayakkabı tamirciliği, denizcilik acenteleri, dişçilik ve gemi zarar tespit şirketleri gibi birçok kurum faaliyet göstermiştir.²⁵

1870’lerde Mersin’de iki adet taş ve iki adet de ahşap iskele vardı. İthal ve ihraç mallarının hepsi buradaki iskelelerden vapurlara sevk edilirdi.²⁶ Fakat iskelelerin daha etkin kullanımı karayolları bağlantısının da geliştirilmesini gerektirmekteydi. Bu yüzden 1870’te Adana Vilayet Umum Meclisi’nde görüşülen konulardan biri de Adana’da bir araba şirketinin kurulmasına dairdi. Buna göre Adana-Mersin arasında yapılması planlanan şose yolda bu

²⁰ Adana Vilayet Salnamesi, 1872, s. 69.

²¹ Özlem Karsandık, “19. Yüzyılın Sonlarında Yasadışı Ermeni Örgütlerinin Bir Geçiş Noktası Olarak Mersin Limanı”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, 22-24 Eylül 2005, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin 2005, s. 115-117.

²² Bu mesafe 1910’larda tren ile 2.5 saate düşürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Şerif, *Anadolu’da Tanin*, 1. Cilt, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 111.

²³ Adana Vilayet Salnamesi, 1872, s. 69-70; Adana Vilayet Salnamesi, 1900, s. 175.

²⁴ Adana Vilayet Salnamesi, 1900, s. 174-175.

²⁵ Tülin Selvi Ünlü; Emel Göksu, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Doğu Akdeniz Liman Kentlerinde Kentsel Mekân”, s. 33.

²⁶ Adana Vilayet Salnamesi, 1872, s. 69-72.

şirket vasıtasıyla nakliye, yolcu, tüccar ve halkın birçok işi kolaylaştırılabilecekti.²⁷ Bu maksatla Adana-Mersin yolunun yapımına 1871 itibariyle başlanmıştır.²⁸ 1873'te ise Adana-Tarsus arasında telgraf hatları döşenerek bunların Mersin iskelesi ile bağlantısı sağlanmıştır.²⁹ Mersin'deki iskelelerin sayısı da 1890'lı yıllarda arttırılmış ve ayrıca mevcut olanların şartları iyileştirilmiştir. Örneğin mevcut dört ahşap iskeleden başka 1891'de belediye tarafından yaptırılan bir demir iskeleyle bu sayı beşe çıkarılmıştı. Buradaki malların sevkiyatı için Mersin limanında onlarca kayık ve filika ile bir adet istimbob bulunmaktaydı.³⁰ Mersin'de Mısır Hidivi, Fransa Masejari kumpanyası ve Rusya vapurlarının acente memurları ikamet etmekteydi.³¹ Burada İngiltere, Rusya, Flemenk, Yunan, Fransa, Avusturya, İspanya ve Amerika konsolosluk memurları da bulunmaktaydı.³² Bu şekilde Mersin, yerli ve yabancı tüccarın uğrak bir noktası olmanın yanı sıra iç pazar için de mühim bir konum teşkil etmekteydi. Bu hususlar aynı zamanda belediyeceiliğin gelişimi ve gelir-gider bütçelerinin niteliğini de etkilemiştir. Zira 1892'ye gelindiğinde 50 yıl önceki Mersin'den eser kalmamış durumdaydı. Yıllar önce birkaç haneden müteşekkil bir köy olan Mersin, artık mükemmel kaldırım ve şoseler ile modern binaların dikildiği bir şehir görünümüne sahipti.³³ Mersin'deki ticari hacmin 1890'larda artması ve kentsel kalkınmaya dair çalışmaların hızlanması aynı zamanda belediyeceilikle ilgili yazışmaların da bu dönemden sonra yoğunlaşmasına vesile olmuştur.

Mersin iskelelerine gelen her yükten alınan iskele vergisi belediyenin gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur. Mersin limanının uluslararası ticari niteliği ve kent kozmopolitizmine örnek teşkil etmesi itibariyle H. 1306 (M. 1888-1889) senesine ait Mersin liman kaydına ait bilgiler aşağıdaki gibidir.

²⁷ Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 70.

²⁸ Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana...*, s. 141-145.

²⁹ Tülin Selvi Ünlü; Emel Göksu, "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Doğu Akdeniz Liman Kentlerinde Kentsel Mekân", s. 36.

³⁰ Adana Vilayet Salnamesi, 1891, s. 85. 1892'de ise bu sayı yediye çıkmıştır. Bunlardan beşi ahşap, biri taş temelli ahşap ve biri de demirdi.

³¹ Adana Vilayet Salnamesi, 1872, s. 69-72.

³² Adana Vilayet Salnamesi, 1876, s. 70.

³³ Adana Vilayet Salnamesi, 1892, s. 87.

Tablo.1. Mersin Limanı Gemi Kaydı

Vapur	Yelken	Şirketi	Hamil Olduğu Sancak
38	940	Muhtelif	Osmanlı
37	-	Hidiv (Mısır)	Osmanlı
-	10	Kudüs-ı Şerif	Osmanlı
58	-	Mesajeri Marsim	Fransız
85	-	Bel	İngiltere
1	-	Bel	Rusya
1	-	Bel	Avusturya
1	-	Bel	Danimarka
41	48	Banda Liyon	Yunan
-	1	Banda Liyon	İtalya
3	-	Banda Liyon	İsveç
374	1.004		

Söz konusu tablo Mersin’in Osmanlı deniz araçları başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin uğrak merkezi olduğunu göstermektedir. Üstelik 1888/1889’da koleradan dolayı 5 ay boyunca iskelelere mal girişi durdurulmuştu.³⁴ Bu dönemde koleranın etkisinin artması buraya yapılması planlanan muhacir iskânının ertelenmesine neden olmuştur. Olumsuz mevsim koşullarından dolayı hastalıktan ölenlerin sayısının artması üzerine Mersin’e giden yolcuların şehir girişinde görevli doktorlar tarafından muayene edilmeleri gerekmiştir.³⁵ Bu hususta en büyük görev ise belediye ve karantina tabiplerine düşmekteydi.

Mevcut verilere göre Mersin’de belediyecilik isminin geçtiği en erken kayıt 1869 Halep Vilayet Salnamesidir.³⁶ Bu tarih Osmanlı taşrasının büyük

³⁴ Adana Vilayet Salnamesi, 1892, s. 101-102. Mersin limanının ticaret hacmine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Sacit Uğuz, “Mersin Limanında Ticaret”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/33, 2016, s. 334-363.

³⁵ Kurtuluş Demirkol, “Adana ve Kolera (1890-1895)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 56, 2018, s. 147-148.

³⁶ Adana Vilayet Salnamesi, 1869, s. 75. Salnamelerdeki basım tarihi hicri takvime göre sadece yıl esastır. Hicri yılın miladi takvime çevrilmesinde yılın birinci ile son günü arasında en az bir yıl fark etmektedir. Bu durumda Hicri 1286 tarihli Halep vilayet salnamesinin miladi

bir kısmıyla karşılaştırıldığında oldukça erken bir döneme denk gelmektedir. Mersin'deki belediye reisleri hem Müslüman hem de Gayrimüslimlerden atanmıştır. 1894 yılı salnamesine göre belediye reisliği boş görünmektedir. 1900 yılında ise belediye reisliği vekâleten yürütülmüştür. Bazı yıllarda ise belediye reisi muavinliği görevi de mevcuttur. Belediye meclisindeki azaların dağılımına bakıldığında ise Müslim ve Gayrimüslim ayrımına dikkat edilerek atamalar yapılmıştır. Meclis üyeliğinde de bazı yıllarda boşluk olduğu görülmektedir.³⁷ Belediye kanununa göre belediye meclisi bir reis, bir reis muavini ve altı azadan oluşmaktaydı. Buna rağmen taşra belediyeleri personel tayini konusunda imkânsızlık içindeydi ve bazı kadrolar boş kalabilmekteydi. Nizamnamelerin açık hükümlerine rağmen birçok belediyede Müslim-gayrimüslim üye oranına da dikkat edilmemekteydi.³⁸ Yabancı tüccar ve devlet adamlarının bulunduğu kozmopolit bir kent niteliğindeki Mersin'de mevcut verilerden hareketle bu ayrıma dikkat edildiğini belirtmek mümkündür.

Mersin Belediyesi'nin reis ve azalarının büyük bir çoğunluğu aynı eşraf grubuna mensuptu.³⁹ Hatta bir süre sonra yapılan seçimlerde Mersin belediyesine farklı azaların atanması büyük şikâyetlere bile sebep olmuştur. Nitekim Osmanlı belediyelerinin çıkmazlarından biri de belediye meclislerinin belli başlı gruplardan oluşmasıydı. Zira bu kurum yerel iktidarın sembolize edildiği mekânlardan biriydi ve kenti idare etmeye aday gruplarca belediye kurumuna büyük bir önem atfedilmekteydi. Tanzimat'ın birçok bölgede nüfuzlarını kırmaya çalıştığı “kadim hanedanlar” yeni dönem meclislerinde yer almaya devam etmiş ve güçlerini pekiştirme yoluna gitmişlerdir. Örneğin Denizli belediyesinde otuz yıllık bir dönemde yedi belediye başkanı görev almıştır. Meclis üyelerinin büyük bir çoğunluğu ise aynı kişilerden seçilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla belli başlı eşraf gruplarının belediyede etkin olması sadece Mersin'le ilgili bir hususiyet olmayıp Osmanlı belediyelerinin genel bir karakteridir.

Belediyenin kuruluşundan sonra yıllar içerisinde memur sayısı giderek artmıştır. Belediye memurlarındaki çeşitlilik ve belediyenin niteliği idari

karşılığı 1869/1870'dir. Bu çalışmada yılın ilk günü esas alınarak ilgili salnamelerin tarihleri miladi takvime çevrilmiştir.

³⁷ Bkz. Ek.1.

³⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri...*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 175-176.

³⁹ Bkz. Ek.1.

⁴⁰ Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 130-170. Benzer durum Kudüs için de geçerlidir. Bkz. Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 140-149.

birimin büyüklüğüyle doğrudan ilgiliydi. Sözgelimi merkez sancaklar her zaman daha avantajlıydı. İlber Ortaylı, avantajlı konumdaki bu kentleri, Osmanlı Asya’sındaki toplayıcı fonksiyona sahip birtakım yerler olarak nitelendirip Bağdat şehrinden hareketle buranın bir belediye örgütüne sahip olmasına rağmen vilayet dâhilindeki diğer birçok merkezde belediye meclislerinin olmadığını aktarmaktadır. Buna göre küçük şehirlerdeki belediyeler, kadrosuz, gelirsiz, bütçesiz ve muhasebesiz bir şekilde çalışmaktaydı.⁴¹ Söz konusu durum henüz gelişmekte olan Mersin belediyesinin niteliği için de geçerlidir. Örneğin; 1872’de sancak merkezi olan Adana Belediyesi’nde belediye reisi, meclis azaları ve kâtip gibi temel memurlar dışında kontrato kâtibi, mimar kalfası, eczacı⁴² ve tulumbacılar da vardı.⁴³ Buna karşılık kaza statüsündeki Mersin’de sadece belediye reisi, azalar ve kâtibin ismi geçmektedir. Yine sancak merkezlerinde bulunması gereken belediye tabiplerinin bir süre Mersin kazasında istihdam edilemediği de görülmektedir. Sadece 1873 yılında Mersin’de karantina tabibi ismi geçmektedir.⁴⁴ Bu da o dönemde yaygın olan salgın hastalıkların önlenmesine dair alınmış bir tedbirdir. Nitekim başka taşra belediyelerinde de sıhhi memurların kadrolu bir şekilde yer edinmesi kolera başta olmak üzere salgın hastalıkların arttığı 1890’lı yılları bulmuştur.⁴⁵

Belediyelerin sıhhi işlerde yetersiz kalması bölgedeki misyonerlerin Gayrimüslimler başta olmak üzere Müslüman ahaliyle de doğrudan iletişim kurup gittikleri bölgelerde yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. Örneğin, yoğun bir hareketliliğe sahip olan Amerikan misyonerleri yayınladıkları raporlarında Adana ve çevresindeki köylerin ihmal edilmişliğinden hareketle burada doktor ve sağlık imkânlarını kullanarak Müslümanlarla yakından temas kurma ihtimaline yer vermişlerdir.⁴⁶ Hatta misyonerlerin Mersin’de açtığı bir dispanserde dört bine yakın hastaya ücretsiz bir şekilde bakılmıştı.⁴⁷

⁴¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 183.

⁴² Belediye eczanesine dair ilk uygulama 1871’de çıkarılan İdare-i Umumiyyet-i Tıbbiye Nizamnamesi ile başlatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu...*, s. 11.

⁴³ Adana Vilayet Salnamesi, 1872, s. 41; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri...*, s. 182.

⁴⁴ Adana Vilayet Salnamesi, 1873, s. 72.

⁴⁵ Murat Küçükogurlu, *Erzurum Belediye Tarihi I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 60-62.

⁴⁶ Mustafa Çabuk, “Amerikan Board Arşivine Göre Misyonerlerin Adana, Antep ve Maraş’ta Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri”, *History Studies: International Journal of History*, 10/10, 2018, s. 48-49.

⁴⁷ Mustafa Çabuk, *1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları*, Kahramanmaraş Sütçü İmam

Mersin Belediyesi'ndeki teknik ve sıhhi işlerde daha çok gayrimüslimlerin ismi öne çıkmaktadır. Bu görevlerin başını ise tabip ve eczacılar çekmektedir.⁴⁸ Fakat tabip gibi halkla doğrudan temas kuran bir memurun gayrimüslim olması rahatsızlık doğurmuş olacak ki Müslüman birinin atanması ahali tarafından talep edilmiştir. Bu yüzden de bu görevi layıkıyla yapıp bir dönem taltif dahi edilen Dimitraki Efendi'nin⁴⁹ yerine 1894'te Müslüman bir tabip atanmıştır.⁵⁰ Fakat yine de gayrimüslimler bu görevlerde başı çekmiştir. Tarsus'taki baytar, tabip ve eczacıların gazetelerde yapılan reklamlarına ait haberler bu hususa örnek teşkil edebilecek niteliktedir.⁵¹

1880'lere gelindiğinde yangın söndürmekle meşgul olan tulumba memurları Mersin Belediyesi'nde istihdam edilmiştir. Örneğin, 1881'de Mersin'de on tulumbacı mevcuttu.⁵² 1890'larda ise bu sayı giderek artmıştır. Bu dönemde tulumbacılar ayrıca belediye kalfası, süpürgeci ve çarşı bekçileri de istihdam edilmiştir.⁵³ Yine merkez sancak belediyesi ile karşılaştırma yapılırsa Mersin dâhil diğer kaza ve sancak belediyelerinin istihdam alanında daha geri kaldığı görülecektir. Örneğin, Adana merkez belediyesinde diğer idari birimlerde olmayan tabip, baytar, çavuş, mühendis ve temizlik memurları bulunmaktaydı.⁵⁴

1892'de Mersin Belediyesi'ndeki memurların sayısı arttırılmıştır. Buna göre Mersin Belediye'sinde bir çavuşbaşı ve 2 çavuş, 12 tulumbacı, 12 süpürgeci, 5 çarşı bekçisi ve 12 de arabacı bulunmaktaydı.⁵⁵ Mersin belediyesindeki memur istihdamındaki çeşitliliğin artışının bir sebebi de ihtiyaçlardan kaynaklanmaktaydı. Örneğin gaz yağı ticaretinin artmasıyla

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2013, s. 200.

⁴⁸ BOA. DH.MKT. 2099/64, 14 Ra 1316 (2 Ağustos 1898): Mersin belediye eczacısı Hanabtıros'un taltifine dair.

⁴⁹ BOA. DH.MKT. 186/29, 27 B 1311 (3 Şubat 1891).

⁵⁰ BOA. DH.MKT. 387/11, 27 Ca 1312 (26 Kasım 1894): Adana vilayetinden yapılan talebe göre Mersin belediye tabipliğine Müslüman birinin atanmasına dair.

⁵¹ Örneğin, altı sene İstanbul ve beş sene de Mısır'da çeşitli hastanelerde çalışarak tecrübe edindiği ifade edilen ve göz, çocuk ve kadın hastalıklarında uzmanlaşan tabip ve cerrah Sailon Tarsus'a gelmiştir. Yine uzun müddet askeri hastanelerde tecrübe edinen baytar Mitas Arzironi Efendi Tarsus'ta muayenehane açmıştır. Karnik Hamparsumyan isimli eczacı ise seferberlik döneminde Avrupa'dan birçok etkili ilacı Tarsus'a getirtmiş ve burada açtığı eczanede müşterilerine Doktor Sailon ile hizmet vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarsus Gazetesi, Numara: 48-133, 15 Ra 1337 (19 Aralık 1918).

⁵² Adana Vilayet Salnamesi, 1881, s. 60.

⁵³ Adana Vilayet Salnamesi, 1891, s. 92-93.

⁵⁴ Adana Vilayet Salnamesi, 1891, s. 52.

⁵⁵ Adana Vilayet Salnamesi, 1892, s. 99.

belediyede gazhane memuru da istihdam edilmiştir.⁵⁶ Bu yıllarda Mersin Sancağı’na bağlı Tarsus kazasında da benzer statülerde memurların istihdamı sağlanmıştır. Tüm gelişmelere rağmen belediye memurlarınca vakıf olunamayan bazı işlerde belediye dışından destek sağlandığı da görülmüştür. Örneğin; Adana, Tarsus ve Mersin şehirlerinin ikişer nüsha haritası Alman bir mühendis tarafından tanzim edilmiştir. Belediyenin bu işle ilgilenecek donanımlı memuru olmadığından bu mühendise 3.600 kuruş ödeme yapılması gerekmiş, fakat bu ödeme yapılmadığından mühendis tarafından belediye daireleri şikâyet edilmiştir.⁵⁷

Merkez sancak olması itibarıyla Adana Belediyesi’nde bir mühendis olsa da Mersin’de bu göreve mühendis kalfası bakmaktaydı. Hatta 1905 yılında Mersin Belediyesi’nde 1.500 kuruş maaşla bir mühendis istihdam edildiğine dair Dâhiliye Nezareti’ne bir bildirimde bulunulmuştur. Nezaret, böylesi yüksek miktarda bir meblağla Mersin gibi bütçesi sınırlı bir belediyede mühendis bulundurulmasının gerekçesini tahkik etmişse de gerçekte burada 300 kuruş maaşla bir kalfa bulunduğu nezarete bildirilmiştir.⁵⁸ Mersin Belediye’sinde mühendis atamasının yapılması ise 1910’lu yılları bulmuştur. Benzer şekilde kahve, çay ve sabun gibi ticari malları denetlemekle yükümlü fenni memurların Mersin’de bulunmamasından dolayı bu işleri de belediye tabibi yapmıştır.⁵⁹

Mersin Belediyesi Memurlarının Profili

Modern belediyelere kentlerin bayındırlık, aydınlatma, temizlik ve sağlık hizmetleri, emlak ve nüfus tahriri, pazar-çarşı denetimi, okul açma ve itfaiyecilik gibi oldukça geniş görevler yüklenmişti.⁶⁰ Belediyelerin bu görevleri yerine getirmesinde mali kaynağı çoğunlukla vergi gelirleri oluşturmaktaydı. Dönemin siyasal, ekonomik ve askeri koşulları ise tüm imparatorlukta yerel ve genel bütçe açıklarına sebep olmaktaydı. Belediye gibi kent kalkınmasına doğrudan etki eden kurumlardaki başlıca sorunlardan biriye bütçelerin sistematik bir şekilde kullanımındaki aksaklıklardı. Memurların motivasyonu da beledi hizmetlerin kalitesinde belirleyici bir husustu.

Bu çalışma kapsamında incelenmeye tabi tutulun arşiv vesikalarında Mersin Belediyesi memurların birbirlerine muhalifliği ve yolsuzluklara dair

⁵⁶ Adana Vilayet Salnamesi, 1890, s. 180.

⁵⁷ BOA. DH.MKT. 1974/96, 25 Z 1309 (21 Temmuz 1892).

⁵⁸ BOA. DH.MKT. 994/13-2, 28 B 1323 (28 Eylül 1905).

⁵⁹ BOA.DH.MKT. 2583/138, 25 L 1319 (4 Şubat 1902).

⁶⁰ İlber Ortaylı, “Belediye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, 1992, s. 398-402.

birtakım şikâyetler mevcuttur. Aynı zamanda belediyede iyi hizmetleri geçen birçok memurun taltifine dair talepler de belgelere yansımıştır. Belediyedeki iç çekişme ve yolsuzluk meselesi, muktedir yöneticilere ihtiyacı olan Mersin gibi “hassas bir mevkiinin” kalkınmasını şüphesiz olumsuz etkilemiştir.

Belediye reisleri dâhil kâtip ve doktor gibi memurların taltifine dair taleplerin büyük bir kısmı bu memurların imar işlerine dair olumlu katkıları ve görevlerini iyi bir şekilde yerine getirmelerine dairdir. Örneğin Mersin belediye tabibi Stefanos Bogos Efendi 1880’de ordu içerisinde hızla yayılan hastalıkların önlenmesinde emeği geçtiğinden taltif edilmiştir.⁶¹ Yine 1889’da dönemin belediye reisi Habib Efendi⁶² ve 1891’deki belediye reisi Abdullah Merzuk Efendi⁶³ askeri hususlarda kolaylık sağlamaları itibarıyla taltif edilmişlerdir. Belediye memurlarının taltif edildiği bir husus da Seyhan nehrinin taşması sonucu kerestecilikle meşgul olan işçilerin boğulmak üzereyken kurtarılmalarıyla ilgilidir. 1893’te yaşanan bu olayda Mersin belediye reisi Abdullah Efendi, Mersin Şimendifer Direktörü Mösyö Dilon, Şimendifer Mühendisi Mösyö Sako, Şimendifer İstasyon Memuru Mösyö Oket Gırlani, Liman Reisi Abdulhamid Efendi, Polis Vali Efendi, Karantina Kâtibi Hüseyin Hüsnü Efendi’nin taltif edilmesi talep edilmiştir.⁶⁴

Belediye reisi Abdullah Merzuk Efendi’nin ismi birkaç şekilde daha taltifle anılmıştır. Bu örneklerden biri de fırtınadan dolayı devrilen Mersin iskelesinin onarımına dair katkılarıdır.⁶⁵ Buna rağmen kendisi hakkında şikâyetlerde de bulunulmuştur. Yerel iktidar mücadelesinin tetiklediği şikâyetlere mevzu olan Abdullah Merzuk Efendi’nin “Mersin iskelesinden geçen askerlere kolaylık sağlaması ve bu işi hızlandırdığı” şeklinde hizmetlerine dikkat çekilmiş ve bazı şahıslarca kötülendiği rapor edilmiştir.⁶⁶ 1904 yılına ait bir taltif teklifinde ise belediye reisi Hamid Efendi’nin hükümet konağının inşası, kasabanın temizliği ve belediye gelirlerinin artırılması hususundaki yararlı hizmetleri referans gösterilmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla memurların devlet işlerini hızlandırması ve ahalinin yararına hizmetlerde bulunması kendilerine dair bakış açısını büyük ölçüde belirlemiştir.

Merkezi hükümetin önemseydiği hususların başında belediye memurlarının kanunlara riayet etmeleri gelmekteydi. Herhangi bir usulsüzlükte suçun ispatı durumunda memurlar azledilmekteydi. Örneğin;

⁶¹ BOA. İ.DH. 985/77792, 8 Ca 1303 (12 Şubat 1886).

⁶² BOA. DH.MKT. 1699/43, 28 S 1307 (24 Ekim 1889).

⁶³ BOA. DH.MKT. 1806/14, 25 C 1308 (5 Şubat 1891).

⁶⁴ BOA. İ.TAL. 18-53, 14 B 1310 (1 Şubat 1893).

⁶⁵ BOA. DH.MKT. 97/41, 15 M 1311 (29 Temmuz 1893).

⁶⁶ BOA. DH.MKT. 1944/50, 6 L 1309 (4 Mayıs 1892).

⁶⁷ BOA. İ.TAL. 367/71, 14 L 1322 (22 Aralık 1904).

1886’da Mersin’de misyonerlerin ruhsatsız bir şekilde okul ve hastane inşa etmesine göz yuman belediye memurları görevden alınmıştır.⁶⁸ Bunda etkili olan sebeplerden biri belediyelerin hem devletin hem de halkın menfaatine yönelik iş yapma mecburiyetleriydi. Belediye memurlarının valilerle ilişkileri de azil ve tayin işlerinde etkili olmaktaydı. Örneğin, 1892’de Adana valisi tarafından Mersin belediye kâtibi Halil Kemal Efendi görevden alınmıştır. Valinin iddiasına göre belediye kâtibi birkaç memurla birlikte kumar, içki ve birtakım fenalıklar için yabancıların mesken tuttuğu gazino ve otellerde bulunmaktaydı. Bu hal ise “Mersin gibi medeni ve nazik bir mevkide yabancı memurlar nezdinde Osmanlı memuruna dair kötü bir profil çizdirip, İslam dinine, hükümetin namusu ve memuriyete yakışmadığından” ağır bir suç olarak telakki edilmiştir.⁶⁹ Kemal Efendi’nin şikâyetleri ve buna dair soruşturması uzun soluklu bir dönemi meşgul etmiştir. Kemal Efendi, valinin kendisiyle husumet yarattığını iddia ederek suçsuzluğunu ispat çabasına girişmiş ve tekrar memuriyete kabulünü talep etmiştir. Burada dikkat çekici bir husus da valinin kâtibi azletmeye sevk eden sebeplerdir. Zira 1910’da Mersin’de bulunan Ahmed Şerif, yediden yetmişe herkesin kumar ve oyunlarla meşgul olduğunu ve kumarın Mersin’de bir nevi adet haline geldiğini aktarmaktadır.⁷⁰

Belediye memurlarının gelir elde etmek maksadıyla belediye mülkü adı altında geçen mekânları “genel toplum ahlakına” uygun olmayan maksatlarla kullandırması da yapılan şikâyetler arasındaydı. Örneğin, Mersin’deki Hamidiye Camisine bitişik birkaç odan belediye tarafından yabancılara kiralanmıştır. Burada tiyatro oynatılarak kadın çalgıcı bulundurulduğuna dair Mersin naibi tarafından şikâyetle bulunulmuştur.⁷¹ 1908’de yapılan bir diğer şikâyet ise kasaplara aittir. Buna göre belediye et fiyatlarına narh koyarak bunu ihaleyle birkaç tüccarın idaresine vermişti. Belediye ve valilikten verilen malumata göreyse ahalinin zor durumda bırakılmaması için böyle bir sisteme ihtiyaç duyulmuştu.⁷²

Belediye memurlarının görevini layıkıyla yapmaları için başka işlerle meşgul olmamaları gerekmektedir. Bu hususta 1899’da belediye reisliği yapan Galip Efendi’nin aynı zamanda mukavele memurluğu da yaptığına dair

⁶⁸ BOA. DH.MKT. 1447/28, 26 Ra 1304 (23 Aralık 1886). Belediye kalfası görevden alınmıştır. Ayrıca bkz. BOA. DH.MKT. 1495/44, 7 B 1305 (20 Mart 1888).

⁶⁹ BOA. BEO. 71/5290-3, 14 Ağustos 1892.

⁷⁰ Ahmed Şerif, *Anadolu’da Tanin*, 1. Cilt, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 110.

⁷¹ BOA. DH.MKT. 670/44, 3 N 1320 (4 Aralık 1902).

⁷² BOA. ŞD. 2137/29-2, 25 Za 1325 (29 Ocak 1908).

yapılan bir ihbar soruşturma konusu olmuştur.⁷³ Çünkü belediye gibi bir kurumun başında işine vakıf ve muktedir birinin bulunması gerekmektedir. Aynı muktedirlik diğer memuriyetlerde de aranırdı. Bu yüzden memurlar işlerini layıkıyla yaptıkça yukarıda da değinildiği üzere taltif edilirdi. İş göremez durumunda olan memurların ise yeri değiştirilirdi. Örneğin, belediye ebeliği yapan Meryem Hanım, yaşlı olduğundan işini layıkıyla yapamayacağı gerekçesiyle başka yere tayin edilmiştir.⁷⁴

Belediye memurlarının çeşitli yolsuzluk ve usulsüzlüklerle anıldığı durumlar da olmuştur. Bu hususta belediye dairesini ele geçirmeye çalışan yerel muhalif gruplar birbirlerini sıkça şikâyet etmiştir. Hatta bu şikâyetlerin bir kısmı müstear isimlerle yapılmıştır. En büyük çekişme ise belediye reisliği ve meclis azalığına seçilme konusunda yaşanmaktaydı. 1902'de yapılan meclis azalığı seçimi büyük tartışmalara sebep olmuştur. Valinin de görüş ve önerisi üzerine seçilen üç azanın yaşlarının kanunun belirlediği sınırın altında olması üzerine yapılan şikâyet merkezi hükümetçe tahkik edilmiştir. Vilayet idarecilerine göre yaşları küçük olduğu halde seçilen bu üç kişi Mersin'in ileri gelenleriydi ve kendileri oldukça itibarlıydı. Bunların memleketin kalkınmasına yarar sağlayacaklarını düşünen vali seçilmelerinde herhangi bir sakınca görmemişti. Valiye göre şikâyetçiler tekrar seçilmediği için bu kişileri suçlamaktaydı. Üstelik seçilmeyen kişiler arasında eski belediye reislerinden Abdullah Merzuk Efendi de vardı. Abdullah Merzuk Efendi daha önce birçok kez taltif edildiği halde belediyeyi zarara uğrattığı gerekçesiyle kontenjan dışında kalmıştı. Diğer birkaç kişinin ise nizami seçilme süreleri bittiğinden yeniden seçilecek durumda değillerdi.⁷⁵

Birbirine muhalif grupların belediye dairesi üzerinden güç devşirme çabalarına yönelik karşılıklı suçlamaları uzun bir müddet devam etmiştir. Müstear isimle yapılan bir şikâyetle Tarsus kaymakamı, belediye reisi ve adliye memuru gibi birçok şahıs hastane olmasına rağmen ahaliyi sokakta bırakmakla itham edilmiştir.⁷⁶ Hatta bu türden yapılan bir şikâyetle Mersin belediye reisinin dini mevzulara sövdüğüne varan iddialarda dahi bulunulmuştur.⁷⁷ Fakat şikâyetçilere dair yapılan soruşturmalarda bunların gerçek şahıslar olmadığı durumlarda bu şikâyetler ya önemsenmemiş ya da soruşturmaların sonlandırılması gerektirmiştir.

⁷³ BOA. DH.MKT. 2268/66, 6 B 1317 (10 Kasım 1899).

⁷⁴ BOA. DH.MKT. 2323/82, 24 Za 1317 (26 Mart 1900).

⁷⁵ BOA. DH.MKT. 504/57-6, 15 Ra 1320 (22 Haziran 1902).

⁷⁶ BOA. DH.MKT. 1055/36, 4 S 1324 (30 Mart 1906).

⁷⁷ BOA. DH.MKT. 1181/7, 2 Ca 1325 (13 Haziran 1907).

Mersin Belediyesi’nin Gelirleri ve Hizmet Alanı

Mersin Belediyesi’nin gelirleri tarım, hayvancılık, ticaret ve birtakım kiralardan elde edilen vergilerden oluşmaktaydı. Belediyenin hizmet alanı genişledikçe de hem vergilerin çeşidi hem de harcamalar artmıştır. Mersin iskelesine gelen mallardan alınan vergiler bütçenin büyük bir kısmını teşkil etmekteydi. Bu yüzden özellikle iskele ve liman yapımına özen gösterilir, yerli ve yabancı tüccar teşvik edilirdi.⁷⁸ Hatta belediye tarafından fırtına sonucu devrilen ahşap iskelelerin yerine Avrupa’dan demir iskeleler dahi sipariş edilmiştir.⁷⁹ 1880’li yıllardan itibaren Mersin iskelesine gelen malların başında gaz yağı bulunurdu. Bu malların ülkeye giriş vergilerinden başka belediyenin tahsis ettiği depoların kullanımından da “yer vergisi” alınırdı.⁸⁰ Belediyenin teşvik ettiği bir diğer işletmecilik ise tramvay hatlarının inşasıydı. Zira bu vesileyle ayrıca vergi geliri elde edilmesi mümkündü.⁸¹ Mersin’de tramvay hattının döşenmesine dair ilk talep 1888’de belediye daire tarafından yapılmış fakat imtiyazların belediyelere ait olmadığı hükmünden hareketle belediyenin talebi reddedilmiştir. Buna rağmen belediyelere tramvay tesisi için merkezi hükümetten onay verilmesi halinde izin verilmesinin yolu da açık tutulmuştur. Mersin’de tramvay hattının kurulmasına belediyenin öncülüğünde girilmişse de hattın hizmete açılması uzun bir dönemi kapsamış ve ancak Fransız işgali döneminde mümkün olabilmıştır.⁸²

1888 yılı verilerine göre Mersin Belediyesi’nin gelirleri 184.154 ve giderleri de 184.046 kuruş olup bütçede herhangi bir açık yoktu.⁸³ Belediyenin gelir gider kalemlerine dair kaynak eksikliği yaklaşık bir değere ulaşmamızı zorlaştırmaktadır. Fakat sonraki dönemlere ait verilerden hareketle belediyenin işleyişinde aksaklıklar olduğunu tespit etmek mümkündür. Örneğin, 1910’da Mersin’de bulunan Ahmed Şerif, belediye çalışmalarını oldukça yetersiz bulmuştur. Buna göre hayvan hastalıkları gibi son derece mühim bir konuda bile belediyenin ayırabileceği bir bütçesi yoktu. Üstelik Mersin sokakları dar, pis ve çamurluydu. Girit muhacirlerinin iskân edildikleri mahalleler ise tiksiniyecek vaziyetteydi. Mersin’e tabi Tarsus’ta da benzer bir durum söz konusuydu. Zira belediye her ne kadar çaba gösterse de yanlış yatırımlar yapılmaktaydı. Örneğin şehrin aydınlatılması için 5.500 lira harcanmış ve belediye 2.000 lira borçlanmıştı. Şayet bu para şehrin

⁷⁸ BOA. ŞD. 2405/40, 9 N 1290 (31 Ekim 1873).

⁷⁹ BOA. DH.MKT. 305/17-1, 9 Ca 1312 (8 Kasım 1894).

⁸⁰ BOA. ŞD. 1179/4, 19 R 1306 (23 Aralık 1888).

⁸¹ BOA. DH.MKT. 208/44, 13 Ş 1311 (19 Şubat 1894).

⁸² Songül Ulutaş, Ozan Arslan, “Yarım Kalmış Bir Modernleşme Projesi: Mersin Tramvay Hattı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1, 2018, s. 241-246.

⁸³ Adana Vilayet Salnamesi, 1891, s. 85.

temizliğine harcansa daha iyi bir konumda olabilirdi. Ahmed Şerif Bey, bu hususu “doğrusunu söylemek gerekirse o karmakarışık, görüntüyü kirleten manzaralar arasında elektrik fanusları, süslenmesini bilmeyen altmışlık bir koca karının yüzünü boyamasına benziyor” şeklinde nitelendirmiştir. Tüm bu olumsuz profilden başka Ahmed Şerif Bey’e göre Mersin’de belediyenin yüzünü ağartacak şekilde sadece bir caddesi özenli tutulmuştu.⁸⁴ Bu cadde günümüzde Uray Caddesi olarak bilinen ve Mersin iskelesine açılan yoldur. Nitekim kentin mekânsal gelişimi 1900’lü yıllara kadar denizle ilişki içinde ve kıyıyı referans alan bir seyir izlemiştir. Bu yüzden Mersin’de istasyon ve kentin ana iskelesini birbirine bağlayan Uray Caddesi denizi esas alan mekânsal kurgunun işareti olarak addedilmiştir.⁸⁵

Mersin’in ticaret ve liman kenti özelliği göz önünde bulundurulduğunda daha sistematik bir usulün geliştirilmiş olması gerektiği akla gelmektedir. Fakat bu türden aksaklıklar veya belli bir alana yoğunlaşma durumu belediyecilikte öncü birçok kent için geçerlidir. Öyle ki Bağdat gibi yapısal değişim geçiren kentlerde şehrin mahalleleri arasında bile farklı uygulamalar söz konusuydu.⁸⁶ Benzer şekilde İzmir’de kurulan iki belediye dairesinden biri kentin Türk ve Yahudi nüfusunun yoğun olduğu diğeri ise Rum, Ermeni, Levanten ve yabancıların yaşadığı yerlere hizmet etmekle görevlendirilmişti.⁸⁷ Dolayısıyla kentlerin demografik yapısı ve mali durumu belediye dairelerinin niteliği ve kapsayıcılığında belirleyici olmuştur.

Kentlerin kalkınmasında vilayetlerdeki üst düzey yönetici konumundaki valilerin etkisi yadsınamaz düzeydeydi. Sözgelimi, valiler merkezi hükümet ile yapılan yazışmaların birinci dereceden muhatabı ve aynı zamanda belediye ve idare meclislerinden çıkan kararların yerel onay merciiydi. Bu yüzden valilerin muktedir ve kararlı politikalara sahip olması beledi işleri de etkilemekteydi. Örneğin, Adana Valisi Bahri Paşa, vilayette teftişlerde bulunmuş ve imara verdiği önemden dolayı buradaki servet sahibi kişileri harekete geçirerek iskele ve yolların yapımına mali destek sağlamıştır. Benzer şekilde Vali Nasuhi Bey zamanında da sel altında kalan arazilerde su yolları açılarak tarımdan gelir elde etme yoluna gidilmiştir.⁸⁸

1914’te Mersin belediyesinde yapılan bir teftiş, belediye idaresinin önceki yıllardaki işleyişine dair mühim bilgiler içermektedir. Buna göre

⁸⁴ Ahmed Şerif, *Anadolu’da Tanin...*, s. 111-125.

⁸⁵ Tülin Selvi Ünlü; Emel Göksu, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Doğu Akdeniz Liman Kentlerinde Kentsel Mekân”, s. 38.

⁸⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri...*, s. 182.

⁸⁷ Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 135.

⁸⁸ Adana Vilayet Salnamesi, 1902, s. 200-201.

belediyede kâtipler olmasına rağmen yazışmalar düzenli bir şekilde tutulmamıştı. Hatta senet niteliğindeki bazı önemli evraklar kaybedilmişti. Mevcut yazışmalar ise kötü koşullarda muhafaza edilmekteydi. Belediye meclisi kararlarında numara ve tarih çoğu zaman kullanılmamaktaydı. Belediye bünyesinde diplomasız ve muktedir olmayan memurlar çalıştırılmış üstelik bunlara hayli maaş da ödenmişti. Belediye borçlarının ödenmesinde sürekli gecikmeler yaşanmış, aşar nizamnamesine uyulmamış, içme suları fenni ve sıhhi kaidelere göre denetlenmemişti. Yine belediye gelirleri arasında olan sergi ve nakdi ceza işleri nizamlı değildi.⁸⁹ Meşrutiyet idaresinin ideal memur ve yönetim modeline önem verdiği bu yıllarda bile belediyenin böylesi yetersiz bir durum içerisinde olması önceki dönemlerde de benzerliklerin yaşandığını göstermektedir. Nitekim, Osmanlı’daki birçok kentte belediyeler birtakım vergileri toplamaktan öteye geçememiştir. Meclis üyelerinin isimleri yolsuzluklarla anılmış, yeterli ve donanımlı personel eksikliğinden dolayı muhasebe kayıtları ve yazışmalar modern ilkelerden uzak ve geleneksel yöntemlerle tutulmaktaydı.⁹⁰ Görüldüğü üzere Mersin ticaret alanında gelişmiş bir liman kenti olmasına rağmen beledi hizmetlerin bir kısmında yine de yetersiz kalınmıştır. Bu durum merkezi hükümetin içinde bulunduğu mali krizle yakından ilgiliydi. Buna rağmen Mersin’i diğer liman kentleri gibi belediyecilik konusunda ön plana çıkaran husus, iç ve hudut bölgelerine göre hizmetlerin daha işler halde olmasıydı.

Sonuç

Mersin XIX. yüzyılın başlarında küçük bir köy statüsünde iken uluslararası ticaretin itici gücüyle gittikçe önemli bir liman kenti haline gelmiştir. Kentin gelişip büyümesi ve ihtiyaçların artmasıyla Osmanlı taşrasındaki öncü modern belediyelerden biri Mersin’de kurulmuştur. Mersin Belediye’sinin faaliyetlerine yönelik detaylı bilgiler elde etmek zor olsa da mevcut veriler belediyecilik faaliyetlerinin büyük aksaklıklarla yürütüldüğüne işaret etmektedir. Buranın uluslararası bir ticaret bölgesi olması hükümetin özenli davranmasını gerektirse de muktedir olmayan yöneticilerin etkisi belediyecilikten arzu edilen ölçüde verim alınmasını engellemiştir. Merkezi hükümetin içinde bulunduğu mali kriz ve yerel idarecilerin de gelir elde etme noktasında sistematik bir usul benimsememeleri beledi hizmetlerin önündeki engellerin başlıca sebepleridir.

⁸⁹ BOA. DH.İD.. 161/49,6 Ca 1332 (2 Nisan 1914).

⁹⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 278.

Tanzimat'ın modernleşme dâhilinde yüklediği rol ve II. Abdülhamid döneminin imar politikalarının başat unsuru olan kentlerin gelişim süreci buradaki yerel amillerle doğrudan ilgilidir. Sözelimi Mersin'in liman ve ticaret kenti olması belediyeçiliğin rengini belirleyen birincil unsurdur. Fakat Mersin'de belediyeçilik yabancıların ve tüccarın uğrak noktası olan kentin kozmopolit kısmını temsil eden küçük bir alanla kısıtlı kalmıştır. Yerel iktidar mücadelesi buradaki belediyeyle ilgili yazışmaların daha çok şikâyetler ve yolsuzluklarla sınırlı kalmasına sebep olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle gelişmeye başlayan Mersin'in idari taksimattaki konumu da belediyeçiliğin faaliyet ve etki alanında belirleyicidir. Söz gelimi belediye dahil Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi kurumları daha çok merkez sancaklarla özdeşleşmiş, diğer sancak ve buralara bağlı kazalarda ise gelişim seyri daha durağan olmuştur. Nitekim merkez sancak olan Adana ile kıyaslandığında belediye dâhilindeki memur çeşitliliği ve hizmet alanı itibariyle bu fark ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Mersin'deki belediyeçilik faaliyetlerini Osmanlı taşrasındaki genel uygulamalarla karşılaştırmak icap eder. Başka bir deyişle liman ve ticaret bölgeleri dışında kalıp görev ve yetkileri itibariyle etkinlikleri kısıtlı olan Osmanlı taşra belediyelerinin niteliği Mersin gibi bölgeleri belediyeçilik hususunda daha etkili bir mecraaya çekmektedir. Dolayısıyla kentin söz konusu ticari potansiyelini belediyeçiliğin kurumsallaşmasına pozitif yönde katkı sağladığı şeklinde değerlendirmek gerekir. Böylece Mersin'deki belediyeçiliğin gelişim seviyesi daha anlaşılır bir hal alacaktır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA):

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 71/5290

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 97/41, 186/29, 208/44, 305/17, 387/11, 504/57, 670/44, 994/13, 1055/36, 1181/7, 1447/28, 1699/43, 1806/14, 1944/50, 1974/96, 2099/64, 2268/66, 2323/82, 2583/138

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD): 161/49

Haritalar (HRT): 2530

İrade Dahiliye (İ.DH): 985/77792

İrade Taltifat (İ.TAL): 18/53, 367/71.

Şura-yı Devlet (ŞD): 1179/4, 2137/29, 2405/40.

Osmanlı Vilayet Salnameleri ve Süreli Yayınlar:

Haleb Vilayet Salnamesi: 1869.

Adana Vilayet Salnameleri: 1872, 1873,1876,1877,1879, 1880, 1881, 1891, 1892, 1894, 1900, 1902.

Tarsus Gazetesi, Numara: 48-133.

Basılı Kaynaklar:

Ahmed Şerif, *Anadolu’da Tanin*, 1. Cilt, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Akgündüz, A., *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Akyıldız, A., “Şehremini”, *TDV İA*, Cilt: 38, 2010, s. 459-461.

Avcı, Y., *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Avcı, Y., *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

Aydın, E., “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, Sayı: 15, 2004, s. 185-207.

Bozkurt, N., "İbrahim Hakkı (Paşa)'nın 1877 Tarihli Dersa'âdet Belediye Kanunu'na Dair Lâyihası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2007.

Çabuk, M., *1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2013.

Çabuk, M., “Amerikan Board Arşivine Göre Misyonerlerin Adana, Antep ve Maraş’ta Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri”, *History Studies: International Journal of History*, 10/10, 2018, s. 47-56.

Çadircı, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Demirkol, K., “Adana ve Kolera (1890-1895)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 56, 2018, s. 141-156.

Feyzioğlu, H.S.; Kılıç, S., “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 38, 2005, s. 31-53.

Feyzioğlu, H.S., *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi, 2010.

Karsandık, Ö., “19. Yüzyılın Sonlarında Yasadışı Ermeni Örgütlerinin Bir Geçiş Noktası Olarak Mersin Limanı”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2005, s. 110-120.

- Karsandık, Ö., *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- Koç, B., “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç*, Sayı: 18, 2004, s. 407-415.
- Koç, B., “Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa”, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol:2, No:4, 2017, s. 55-69.
- Küçükkuşurlu, M., *Erzurum Belediye Tarihi I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- Oktay, T., “Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Yayına Hazırlayanlar: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 119-156.
- Ortaylı, İ., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Ortaylı, İ., “Belediye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, 1992, s. 398-402.
- Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Yayına Yönetmeni: Cengiz Özdemir, Cilt:1-4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Önen, N.; Reyhan, C., *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Poş, A., “Osmanlı Döneminde Tarsus (1516-1923)”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, 2005, s. 243-278.
- Seyitdanlıoğlu, M., *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tuncel, M., “Mersin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara, 2004, s. 212-215.
- Ulutaş, S., “Kapitalistleşme Sürecinde Çukurova Bölgesinde Yaşanan Ticari Merkez Kaymalar (19. Yy)”, *History Studies: International Journal of History*, 4/2, 2012, s. 343-360.
- Ulutaş, S.; Arslan, O., “Yarım Kalmış Bir Modernleşme Projesi: Mersin Tramvay Hattı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1, 2018, s. 235-260.
- Uğuz, S., “Mersin Limanında Ticaret”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/33, 2016, s. 334-363.
- Ünlü, T.S.; Göksu, E., “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Doğu Akdeniz Liman Kentlerinde Kentsel Mekân: Patras, Volos ve Mersin Üzerinden Bir İnceleme”, *Meltem-İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, No: 2, 2017, s. 24-49.
- Ünal, N., *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- Yediyıldız, B., “Vakıf”, *TDV İA*, Cilt:42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 479-486.

EKLER**EK.1. Salnamelere Göre Mersin Belediyesi Memurları**

Mersin Kazası	1869	Reis Abdurrahman Ağa. Azalar: Mustafa Ağa, Mahmud Efendi, İlyas Ağa, Nikola Ağa, Esad Ağa, Kirkor Ağa. Kâtip Nişan Efendi
	1872	Reis Azur Efendi, Muavini Vitalis. Azalar: Mustafa Nuri, Dimitri Nadir, Barbud Bey, Cebrail Ağa, Hoca Sa’i
	1873	Reis Barbor Bey, Muavini Vitalis. Azalar: Mustafa Merzuk Efendi, Dimitri Nadir Efendi, Cebrail Efendi. Kâtip ve Sandık Emni Süleyman Efendi.
	1876-1877	Reis Barbor Bey. Azalar: Mustafa Merzuk Efendi, Seydavi Abdulkadir Efendi, AvadisÇerçiyan. Kâtip Ali Rıza Efendi.
	1879-1880	Reis Barbor Bey. Azalar: Dervişzade Mehmed Efendi, Hacı Abdulkadir Seydavi Efendi, Bakkalbaşı Mustafa Ağa, Hatakebe Efendi(?). Kâtip Ali Rıza.
	1881	Reis Sisliyan Abraham Efendi. Azalar: Mehmed Efendi, Selim Akda Efendi, Yakup Huri Efendi, Celal Ahmed Ağa. Kâtip ve Sandık Emni Mirciyan Efendi.
Mersin Sancağı	1891	Reis Abdullah Merzuk Efendi. Azalar: Mehmed Kirpoç Efendi, Abdulhalik Efendi, Bedros Oğlu Dimitri Efendi, Panos Ağa. Kâtip Halil Kemali Efendi.
	1892	Reis Abdullah Merzuk Efendi. Azalar: Mehmed Kirpoç Efendi, Molla Said, Panus Ağa, Münhal (Boş). Kâtip Halil Kemali.
	1894	Reis (Münhal). Azalar: Yakup Efendi, CorciŞaşati Efendi, Halaçzade İbrahim Efendi, Diğer (Münhal). Kâtip Muhlis Kemali Efendi.
	1900	Reis Vekili Behram Efendi. Azalar: Abdülkerim Efendi, Abdülhalik Efendi, Corci Efendi, Beşar Efendi, Molla Mahmud Efendi. Başkâtip İhya Bey.
	1902	Reis Abdulkadir Seydavi Bey, Muavini Abdülhamid Efendi. Azalar: Ahmed Efendi, Mustafa Seydi Efendi, Selim Akde Efendi, Seba Nadir Efendi, Şatır Efendi, Anton Efendi. Başkâtip Cemal Efendi.

EK.2. Mersin Tramway Hattı Projesi Haritasına Ait Bir Bölüm
(BOA. HRT. 2530)

